

RECENZIE SPRÁVY

Leonid LEVITIN: Uzbekistan pred historickou zmenou. Kritické poznámky priaznivca prezidenta Islama Karimova (Uzbekistan na istoričeskom povorote. Kritičeskie zametki storonika Islama Karimova), Vagrius, Moskva 2001, 350 strán, ISBN 5-264-00523-0

Keď som po jednom čitateľskom dúšku odkladal predstavovanú knihu na svoj pracovný stôl, bolo mi jasné, že je to vnútorne a obsahovo zložitá kniha. Kniha o tom, ako Stredná Ázia v histórii doteraz vždy zjednocovala Východ a Západ, a tiež o tom, ako sa v tomto priestore stretli geopolitické záujmy mnohých, z čoho vyplýva výsledok tohto geopolitického stretu – nárast geopolitického významu Uzbekistanu. Autor sa pritom nebojí priznať, že jedným z cieľov jeho práce je analyzovať situáciu v Uzbekistane. Zmení sa nezávislý Uzbekistan na krajinu – základňu – boja svetskej civilizácie s moslimským fundamentalizmom a extrémizmom? Aká bude

politická reakcia susedných krajín na fakt, že Uzbekistan sa postupne pretavuje na ekonomického a politického lídra nepokojného, nebezpečného, protirečivého a výbušného regiónu? Samozrejme, z pohľadu čitateľa by bolo možné položiť aj iné, ťažšie, ale objektívne zaujímavé otázky. Dá sa dosiahnuť akýkoľvek výsledok bez demokratizácie vzťahov v spoločnosti? Bez pluralizácie politického a občianskeho života? Bez scivilizovania vzťahov so susedmi a likvidácie politickej arogancie dovnútra aj navonok? Bez odstránenia klanovo-mafiánskych vzťahov? Veď podľa pravidelného hodnotenia *Freedom in the World* (aj keď voči ich hodnoteniu je

možné mať výhrady) sa Uzbekistan považuje za neslobodnú krajinu s konsolidovanou autokraciou. Časť expertov označuje Uzbekistan za najsovietskejšiu krajinu v regióne. Súčasná štátna a národná ideológia totiž de facto integruje postkomunistickú skutočnosť, pretrvávajúce patriarchálne, klanové a rodové tradície, snahy po renesancii vlastnej histórie, ktorá je vzhľadom na zavŕšenie národotvorného procesu až v sovietskych časoch nejednoznačná. Takže aj druhé kolo otázok by bolo korektné.

Vráťme sa však k recenzovanej monografii. Jej autor nie je žiadny začiatočník, ani regionálny zaslepenec. Od roku 1994 žije vo Frankfurte nad Mohanom. Bol poradcom prezidenta Kirgizskej republiky Askara Akajeva a súbežne je spoluautorom Ústavy Kirgizskej republiky. S americkým expertom na Strednú Áziu profesorom Donaldom Carlayom vydal v ruskom jazyku knihu *Islam Karimov – prezident nového Uzbekistanu* (Agrotek Viedeň 1995, 143 strán, ISBN 5-640-02105-5), v úvode ktorej sa vyznáva, či skôr priznáva, prečo sa venuje téme Uzbekistanu: „... môže vzniknúť otázka, prečo ja, človek celý život pracujúci v Kirgizsku, som sa obrátil k téme Uzbekistanu. Predovšetkým preto, lebo Uzbekistan mi je blízky...“ V odhaľovaní svojich pohnutí ďalej pokračuje, „... dostal sa mi do rúk rukopis knihy profesora D. Carlaya, ktorý prorocky upozorňuje, že pozornosť západných analytikov ve-

nujúcich sa Strednej Ázii musí byť nasmerovaná predovšetkým na Uzbekistan...“ (XI-XII).

Ako už býva dobrým zvykom v nie celkom demokratických krajinách, umelo sa zvýrazňuje úloha jednotlivca v histórii, o ktorej tak rád písal V. I. Lenin. Preto aj v práci L. Levitina je vopred určený subjekt a objekt. Hlavnými hrdinami knihy sú otec zakladateľ, bývalý prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Uzbekistanu a v súčasnosti znovuzvolený prezident Islam Karimov, a nezávislý Uzbekistan. Títo dvaja hrdinovia sa vzájomne a organicky dopĺňajú, čím vytvárajú zdanlivo pevnú líniu knihy.

V úvodnom slove ku knihe z pera súpútnika M. S. Gorbačova, hlavného ideológa perestrojky, akademika A. N. Jakovleva (ktorému nedávno v Moskve vyšla kniha spomienok) je okrajovo popísaný mechanizmus, ako sa vôbec I. Karimov stal straníckym bosom číslo jeden v Uzbekistane, aké bolo rozloženie síl v moskovskom politbyre a ako mnohí jeho členovia zvysoka nazerali na Strednú Áziu. A. N. Jakovlev vystihol tento moment presne a nadčasovo, pretože v komentároch z Moskvy dodnes možno pozorovať pocit nadradeného pohľadu na tento priestor. Jakovlev však svojím úvodom núti čitateľa zamyslieť sa aj nad negatívami Karimovovej politiky, ktorá sa v poslednom období stále viac a viac stáva predmetom (zatial za hranicami Uzbekistanu) kri-

tických diskusií. Nad totálnou korupciou v krajine „... systém klientelizmu, privatizujúci moc, sa mení na výhodný biznis. Demokracia sublimuje a nastupuje moc byrokrata. Namiesto väzení a táborov – demagógia a peniaze...“ (s. 9) alebo nad ešte totálnejšou širokospektrálnou centralizáciou všetkých rozhodnutí vrátane politických. To nedáva šancu zrodeniu opozície, nieto ešte takej možnosti, žeby táto svojím dielom zodpovednosti participovala na rozvíjaní vlastnej demokracie. Jakovlevov zdvihnutý prst varuje: „... bez civilizovanej a demokratickej opozície sa demokracia spočiatku degeneruje a potom zomiera...“ (s. 11). Pokračujúc v týchto úvahách (aj keď Jakovlev tak ďaleko nezašiel), elity, ktoré potláčajú inštitút *slobodných a regulárnych volieb*, inštitút *slobody prejavu*, nakoniec aj inštitút *alternatívnych informácií*, obyčajne ponúkajú masám „najhoršiu“ cestu pomocou nacionalizmu. Súbežne sa ale stávajú obeťami vlastného prístupu. Obeťami ďalších nálad más, ktoré časom žiadajú plnenie hesiel, ktorými sa elity dostali k moci. Vtedy prípadné napätie ľahko prekračuje hranicu z krízy do konfliktu. Odsúvanie riešenia konfliktu pomocou silových metód je v krátkodobom horizonte účinné, ale v strategickom ponímaní sebazničujúce pre elitu, navyše ak bude musieť čeliť aj susedskému tlaku zvonka. Napriek nevôli miestnych cenzorov (ktorí majú neobmedzenú moc) bolo úvodné slovo

prekvapujúco publikované v plnom znení dňa 8. 2. 2001 v taškentskom denníku *Národné slovo* (Narodnoje slovo). Samozrejme, bez súhlasu prezidenta by to nebolo možné, ale aj tak časť žurnalistickej obce hovorí o veľkom posune.

Autor rozdelil svoju prácu na desať hlavných častí. Od prvej *Aurea mediocratis* až po kapitolu deväť *Ťažká cesta reforiem*. Jej základom je pokus o analýzu konkrétnych politických krokov a akcií I. Karimova. Jeho názorov, jeho myšlienkových postupov, čo celkovo poskytuje pomerne zaujímavé svedectvo o politickej filozofii dnešného prezidenta Uzbekistanu. Sám autor sa podtitulom knihy *Kritické poznámky priaznivca prezidenta Islama Karimova* vopred „vyfarbil“, ale napriek tomu ostal pomerne triezvym analytickým kritikom, ktorý berie do úvahy zložitý fenomén – reálne historicko-kultúrne parametre Turkménska ako celku a v diverzifikovanom pohľade aj národnostné a religiózne špecifiká Uzbekistanu.

Za zmienku stojí, že spomenutú Karimovovu politickú filozofiu autor komparuje so súčasným politickým myslením. Predovšetkým s politickým liberalizmom, v rámci ktorého by mal smerovať ďalší vývoj demokratických (?) zmien a budovania spravodlivej (?) občianskej spoločnosti v Uzbekistane. Tu sa autor dostal do kontrapunktu. Zrejme jeho dlhodobý pobyt v Nemecku zjemnil to,

čo je všeobecne známe a aj miestnou elitou favorizované – *aziatstvo* – teda nemožnosť demokracie a občianskej spoločnosti v našom chápaní všeobecne. Nakoniec môže ísť aj o taktický propagandistický ťah. V krajine ani pri najpodrobnejšom hľadaní nemožno nájsť kvalifikované rozdelenie vetiev moci (výkonnej, zákonodarnej a súdnej). Ak by J. Locke alebo Ch. Montesquieu čítali Ústavu Uzbekkej republiky, zrejme by v nej nenašli nič podozrivé. Ide o akýsi hybrid francúzskeho a amerického konceptu. Ak by však reálne žili v dnešnom Uzbekistane, asi by sa divili. Informácia, ktorú Levitin zverejňuje, hovorí za všetko: „... *za päť rokov Olij Mažlis* (parlament) *zasadal celkom 30 dní...*“ (s. 245). Načo aj, keď rozhodovacie centrum je v jednom mieste a v jedných rukách. Odtiaľto je potom len na skok k *streetu civilizácií*. Kultúrny a civilizačný vplyv Ruska na Strednú Áziu bol „... *vždy slabý...*“ (s. 87) a aj to málo, čo sovietsky vplyv zanechal, je teraz nacionalisticky odmietané s hmatateľným hodnotovým regresom.

Zaujímavá je ôsma kapitola *Prifrontový štát*, v ktorej sa venuje nebezpečenstvu islamského extrémizmu. Objektívne upozorňuje, že nie je správne islamský extrémizmus a fanatizmus spájať s islamom ako takým, najmä s jeho humanistickým obsahom, resp. dimenziou. Vracia sa k problému islamského vektora rozvoja sovietskeho štátu a zákonitos-

tiam islamského znovuzrodenia, a špeciálne islamskému terorizmu či terorizmu pod zelenou zástavou. Februárové udalosti v Taškente (16. 2. 1999 došlo v Taškente k sérii výbuchov, pozn. P. J.) a boje v Batkenskej doline (leto a jeseň 1999) demaskovali podstatu snáh *Islamského hnutia odporu*. Kombinácia terorizmu, nacionalizmu, náboženského fanatizmu, ako aj drogy, plyn, vplyv Talibanu atď. sú faktory, ktoré prinútili Levitina konštatovať: „... *hodnotiť islamský faktor v Uzbekistane nie je možné bez akceptácie všeobecných tendencií a kolízií islamského sveta. Uzbekistan je prifrontovou krajinou, pretože existuje stály, viditeľný aj neviditeľný, front boja s oddielmi islamského extrémizmu, ktoré pokračujú v psychickom a fyzickom terore a krvavom násilí...*“ (s. 247).

V krajine napriek Levitinovmu optimizmu vznikla situácia, že islamisti sú jedinou silou, ktorá je schopná, v porovnaní s inými opozičnými skupinami, pracovať so svojou širokou (!) sociálnou bázou a otvorene, ponúkajúc svoju alternatívu, konkurovať súčasným politickým elitám. To je jeden z dôsledkov tvrdej a nepružnej politiky súčasného establishmentu Uzbekistanu. V *The Economist* 3. marca 2001 bol publikovaný materiál týkajúci situácie v Strednej Ázii, ktorý končil upozornením, že represie zo strany moci a nesprávne riadenie spoločnosti sú živnou pôdou extrémizmu a terorizmu v Strednej

Ázii. Aj keď v uvedenej stati sa hovorí o Kazachstane, schéma sa dá použiť aj v prípade Uzbekistanu a univerzálne platí, že demokracia, dodržiavanie ľudských práv a sloboda slova sú prostriedky, ktoré sú schopné ochraňovať pred vplyvom islamského extrémizmu.

Knihá neobsahuje žiaden odkazový aparát či použitú literatúru. Aj to je dôvod, prečo ju môžeme viac vnímať ako vedecko-odbornú publicistiku, majúcu trocha memoárový charakter. Z pohľadu Stredoeurópana ju možno prijať ako pomerne zaujímavý pokus o analýzu situácie v Strednej Ázii s dôrazom na postsovietske krajiny Strednej Ázie cez prizmu „*zmien*“ v Uzbekistane a pomocou historických paralel. Autor okrem iného vyštudoval Stredoázijskú univerzitu v Taškente, čo, v dobrom slova zmysle, vidieť aj na jeho argumentáciách.

Práca Leonida Levitina je zasvätená historickému zlomu, historickej zmene Uzbekistanu – ekonomickej, sociálnej a politickej, samozrejme v kontexte medzietnických a medziklanových vzťahov. Špecifikom metodológie autora je, že na jednej strane akcentuje snahu uzbeckého vedenia zbytočne nebojovať s algoritmami národnej histórie, na druhej strane sa snaží o akceptovanie neuzbeckých skúseností. Pritom interdependencia nie je jednoznačná. Ako tvrdí expert na problematiku Strednej Ázie z Carnegie Center v Moskve A. Malašenko, na Východe sa „... *nič nerobí rýchlo*...“ Ani politika, ani reformy. Preložené do slovenského jazyka – vládnu tradície a bojovať proti nim nemá zmysel.

Peter Juza*

Multietnický štát alebo etnická homogenita – prípad juhovýchodnej Európy

Problémy vzájomnej neznášanlivosti balkánskych národov, opätovne oživené začiatkom uplynulého desaťročia, priťahujú pozornosť nielen výskumníkov, ale aj predstaviteľov výkonnej moci a ozbrojených síl jed-

notlivých hráčov medzinárodného spoločenstva, ktorí sa ich s obmedzeným úspechom snažia riešiť. Z expertného hľadiska však mnohé politicko-vojenské riešenia, presadzované na Balkáne, majú ďaleko k optimálnemu

* Peter Juza; Zastupiteľský úrad Slovenskej republiky v Uzbekistane, člen Edičnej rady SIMŠ

variantu (ak taký vôbec existuje), ale prudký sled udalostí zo sebou prináša potrebu rýchleho rozhodnutia, od ktorého závisia životy tisícov ľudí. Akademickí experti sú v takejto situácii odsúdení do úlohy štatistov, ktorí „ex post“ hodnotia rozhodnutia exekutívy, resp. odhadujú scenáre možného vývoja. V takejto situácii vzrastá potreba organického prepojenia medzi analytickou súčasťou civilných i vojenských exekutív a širšou expertnou akademickou obcou, ktoré by mohlo prispieť k zlepšeniu rozhodovacieho procesu. Pracovná skupina *Krízový manažment v juhovýchodnej Európe*, ktorá pôsobí v rámci *Konzorcia vojenských akadémií a bezpečnostných inštitútov Partnerstva za mier*¹, je práve takýmto medzinárodným fórom, na ktorom sa stretávajú experti z praxe a výskumu civilnej aj vojenskej sféry, zainteresovaní v konfliktoch na Balkáne.

Hlavným, pomaly tradičným podujatím pracovnej skupiny sa od jej založenia stáva tzv. Workshop v Reichenau. Inštitút pre medzinárodnú podporu mieru pri Národnej obrannej akadémii Rakúska zorganizoval jeho druhý ročník v dňoch 18.-21. mája v rakúskom turistickom stredisku Reichenau/Rax. Témou podujatia bol *Multietnický štát alebo etnická homogenita – prípad juhovýchodnej Európy*. Na workshope boli zastúpené predovšetkým štáty juhovýchod-

nej Európy a referáty spolu s diskusiou možno zhrnúť a zovšeobecniť v dvoch základných otázkach. 1. Čo je nadradené – princíp sebaurčenia národov alebo princíp nemennosti hraníc násilnou cestou? 2. Môže byť koncept multietnicity na Balkáne vôbec funkčný? Stanoviská k uvedeným dvom otázkam odrážali predovšetkým národnú/etnickú príslušnosť diskutujúcich a ich vlastné (či kolektívne) skúsenosti z uplynulého desaťročia.

Nebolo žiadnym prekvapením, že diskutujúci z Albánska, resp. Kosova argumentovali v prospech práva na sebaurčenie pre kosovských Albáncov s vytvorením druhého národného albánskeho štátu, verbálne odmietajúc ich spojenie v strednodobom horizonte a poukazujúc na precedens Rumunska a Moldavska, kde napriek všetkým predpovediam a „historickej logike“ nedošlo k zjednoteniu do jedného národného štátu a výsledky posledných volieb v Moldavsku potvrdzujú tendenciu zotrvania dvoch štátov obývaných prevažne rumunsky hovoriacim obyvateľstvom. Naproti tomu diskutujúci z Belehradu poukazovali na nevyhnutnosť zachovania Zväzovej republiky Juhoslávie v jej dnešných medzinárodne uznávaných hraniciach. Experti z tretích krajín poukazovali predovšetkým na kolíziu oboch koncepcií, pričom zdôrazňovali, že právo na sebaurčenie neznamená prá-

¹ Bližšie informácie o činnosti Konzorcia sú prístupné na [http://: www.pfpconsortium.org](http://www.pfpconsortium.org)

vo násilne zlikvidovať existujúcu štátnosť a jej štruktúry. Celkovo boli z ich strany citelné, aj keď verejne nevyslovené obavy, že zmena hraníc by v dôsledku vojny priniesla precedens, nežiaduci v súčasnej Európe. Jasnú, ani len teoretickú odpoveď na uvedenú otázku však diskusia nepriniesla.

Problematika multietnicity je svojím spôsobom v balkánskych reáliách kontroverzná. V režime Titovej Juhoslávie všeobecne rozšírená multietnicita bola za posledných desať rokov prakticky zmytá krvou. Tri útvary, kde sa medzinárodné spoločenstvo snaží udržať, či opätovne zaviesť uvedený koncept do života (Bosna a Hercegovina, Kosovo, Macedónsko), poukazujú, že obnova spolunažívania znepriatelených národov v jednom štáte si bude v najlepšom prípade vyžadovať desaťročia medzinárodnej vojenskej, ekonomickej i politickej angažovanosti v regióne. V diskusii sa experti z dotknutých krajín (s výnimkou macedónskych, ktorí sa stretnutia nezúčastnili z dôvodu eskalácie napätia v ich krajine) vyslovovali pomerne skepticky ku konceptu ako takému, ako aj k jeho implementácii zhmotnenej v Daytonskej mierovej dohode. Druhú skupinu názorov tvorili predovšetkým predstavitelia zo zámoria, ktorí obhajovali princípy multietnickej existencie a snahy o pretvorenie „ne-

gatívneho mieru“ (= zastavenie vzájomného zabíjania sa) na „pozitívny mier“ (= začiatok vzájomne výhodnej spoluprácu). Obe skupiny sa zhodli na nevyhnutnosti ekonomickej obnovy ako podmienky *sin equa non* pre akékoľvek udržateľné riešenie. Zaujímavým momentom diskusie bolo vynechanie prípadu Chorvátska z argumentácie pre či proti multietnicite.

Napriek rozdielnym názorom diskusia prebiehala v uvoľnenej priateľskej atmosfére, čo bolo podľa samotných účastníkov možné iba vďaka neutrálnej pôde a akademickej forme diskusie. A asi tu je potrebné vidieť hlavný prínos takýchto stretnutí z hľadiska samotného riešenia konfliktu. Pre činnosť pracovnej skupiny a rakúskych hostiteľov priniesla diskusia nové námety. Zo záverečného prejavu G. Gustenau, predsedu pracovnej skupiny, vyplynulo, že v rámci pracovnej skupiny zväžia možnosť zorganizovať diskusné stretnutie balkánskych národov na troch úrovniach: politickej reprezentácie – strednej exekutívnej úrovne – zástupcov ľudu, a iniciovať reprezentatívny prieskum verejnej mienky k otázkam spojeným so spolunažívaním rôznych národov v jednom štátnom útvere.

■
*Urban Rusnák**

* *Urban Rusnák; predseda Edičnej rady SIMŠ*